

Appreciatie

BAKSTEEN

December 2002 nummer 37

UITGEVER

Koninklijk Verbond van
Nederlandse Baksteenfabrikanten
(KNB)

REDACTIE EN MEDEWERKERS

Ewald van Hal
Jaap Huisman
Bart de Vries

PLANNING EN

INHOUDSELIJKE COÖRDINATIE
Hollander Van der Mey/MS&L, Den
Haag

ART DIRECTION

Mac's, Haarlem

VORMGEVING EN OPMAAK

Studio Tigges bNO, Voorburg

LITHOGRAFIE

Nederlof Repro, Cruquius

DRUK

Boom Planeta, Haarlem

REDACTIE-ADRES

Hoofdstraat 8
Postbus 51
6994 ZH De Steeg
026 4959110 (tel)
026 4951077 (fax)
knb@knb-baksteen.nl
www.knb-baksteen.nl

**ADRESWIJZIGING OF VERZOEK
OM TOEZENDING**

Richten aan het Koninklijk Verbond
van Nederlandse Baksteenfabrikanten,
Postbus 51, 6994 ZH De Steeg
026 4959110

ISSN 0925-5923

Baksteen is het vakblad van het
Koninklijk Verbond van Nederlandse
Baksteenfabrikanten (KNB) en ver-
schijnt in controlled distribution drie
maal per jaar. Het blad biedt informa-
tie over de baksteenindustrie en
belicht trends in en opvattingen over
baksteen en architectuur. Het wordt
toegezonden aan architecten(bureaus)
en stedenbouwkundigen, tuin- en
landschapsarchitecten, opdrachtgevers
in de bouw, ONRI-leden, centrale en
lagere overheidsinstellingen, aanne-
mers (BouwNed-leden), HIBIN-leden,
onderwijsinstellingen en researchinsti-
tuten, (vak)pers en relaties van KNB.
Copyright © 2002 KNB. Het overnemen
van artikelen als bedoeld in artikel 15
van de Auteurswet is niet toegestaan.

Nieuw grachtenhuis van Borek Sipek
aan de Leliegracht. Parafraze op het
klassieke grachtenpand met kroonlijst
en met gelijkde bakstenen in de
gevel. Eerste volledig ontwerp van
Sipek in Amsterdam (foto: Luuk
Kramer).

Steenfabriek Biezeveld B.V., Kerkdriel,
tel. 077 4742920

Brada Baksteen B.V., Oosterhout,
tel. 0162 460312

Brada Baksteen Esbeek B.V., Esbeek,
tel. 013 5169203

Brada Baksteen Oosterhout B.V.,
Oosterhout, tel. 0162 460312

Cementbouw Industrie, Heernstede,
tel. 023 5481481

Waalsteenfabriek "De Bylandt" B.V.,
Lobith-Tolkamer,
tel. 0316 566233/566220

Steenfabriek "De Waalwaard" B.V.,
Dodewaard, tel. 0488 417253/417250

CRH Kleiwaren Beheer BV, Neer,
tel. 0475 518100

Kleiwarenfabriek Buggenum BV,
Buggenum, tel. 0475 591666

Kleiwarenfabriek Façade Beek BV,
Beek (L.), tel. 046 4372828

Kleiwarenfabriek Joosten Kessel BV,
Kessel, tel. 077 4628000

Kleiwarenfabriek Joosten Wessem
BV, Wessem, tel. 0475 562446

Daas Baksteen Zeddam bv, Azewijn,
tel. 0314 651644

Daas Baksteen, Steenfabriek

De Nijverheid B.V., Azewijn,
tel. 0314 651644

Daas Baksteen, Steenfabriek

De Vliet B.V., Winterswijk,
tel. 0314 651444

Vandersanden - Duijs Steenfabrieken
b.v., Hedikhuizen, tel. 0416 661393

Steenfabriek Leopold Engels BV,
Helden-Panningen, tel. 077 3060495

Hagens Steenfabrieken B.V., Oeffelt,
tel. 0485 361444

Steenfabriek Hijlkema B.V., Delfzijl,
tel. 0596 624848

HUWA B.V., Angeren,
tel. 026 3259117

HUWA Baksteen, Steenfabriek
Huissenswaard, Angeren,

tel. 026 3259117

HUWA Baksteen, Steenfabriek Spijk,
Spijk, tel. 0316 566200

"St. Joris" Keramische Industrie B.V.,
Beesel (L.), tel. 077 4740100

Steenfabriek Klinkers B.V., Maastricht,
tel. 043 3478333

Korevaar Beheer BV, Zennewijnen,
tel. 0344 613656

Steenfabriek Schipperswaard BV,
Echteld, tel. 0344 613656

Steenfabriek Zennewijnen BV,
Zennewijnen, tel. 0344 613656

Steenfabriek Linssen B.V., Kerkrade,
tel. 045 5411222

Steenfabriek Nuth BV, Nuth,
tel. 045 5244321

B.V. Steenbakkerij Randwijk anno
1839, Heteren, tel. 026 4722389

Steenfabriek "De Rijswaard" B.V.,
Aalst (Gld.), tel. 0418 552221

Rodruza B.V., Nijmegen,
tel. 024 3224960

Rodruza - Steenfabriek Rossum BV,
Rossum (Gld.), tel. 024 3224960

Rodruza - BV Steenfabriek "De
Zandberg", Gendt, tel. 024 3224960

Steenindustrie Strating b.v., Oude
Pekela, tel. 0597 613920

Terca Baksteen BV, Zaltbommel,
tel. 0418 597111

Terca Baksteen, Steenfabriek
Bemmel, Haalderen, tel. 0481 463924

Terca Baksteen, Steenfabriek Daams,
Spijk, tel. 026 3399111

Terca Baksteen, Steenfabriek
Doorwerth, Doorwerth,
tel. 026 3399111

Terca Baksteen, Steenfabriek
Erlecom, Erlecom, tel. 024 6632036

Terca Baksteen, Steenfabriek
Haaften, Haaften, tel. 0418 597301

Terca Baksteen, Steenfabriek
Heteren, Heteren, tel. 026 4722014

Terca Baksteen, Steenfabriek
Kijfwaard Oost, Pannerden,
tel. 0316 371841

Terca Baksteen, Steenfabriek
Kijfwaard West, Pannerden,
tel. 0316 371841

Terca Baksteen, Steenfabriek
Milsbeek, Milsbeek, tel. 0485 516551

Terca Baksteen, Steenfabriek Nuance,
Afferden, tel. 0485 531236

Terca Baksteen BV/Poriso, Brunssum,
tel. 0418 597111

Terca Baksteen, Steenfabriek Rijssen,
Markelo, tel. 0548 512592

Terca Baksteen, Steenfabriek
Roodvoet, Rijswijk (Gld.),
tel. 0345 558343

Terca Baksteen, Steenfabriek Thorn,
Thorn, tel. 0475 561255

Terca Baksteen, Steenfabriek
Timmermans, Elst (U.),

tel. 0318 471227

Terca Baksteen, Steenfabriek
Wolfswaard, Opheusden,

tel. 0488 443367

Steenfabriek Vogelensangh, Deest,
tel. 0487 512459

Redactioneel

foto: Luuk Kranter

APPRECIATIE

Begin jaren tachtig bemoeide schrijver Gerrit Komrij zich in zijn column in NRC Handelsblad met de gebouwde omgeving en architectuur in het bijzonder. Zijn alter ego het 'Assertieve Oog' zag veel dat niet klopte. In een geruchtmakende reeks columns richtte hij zijn 'neo-ocularisme' op architect Van Gool. Diens kantoorgebouwen aan de Weteringschans werden door de architect onder andere gekarakteriseerd als een 'solo van 312 ramen'. Een kolffe naar de hand van Komrij, die er korte metten mee maakte.

Appreciatie in de architectuur is een heikel onderwerp. De publieke waardering van kunst divergeert bijna per definitie scherp van die van de kunstcritiek. Waar een burger de museumzaal echter links kan laten liggen, wordt hij of het hij het wil of niet geconfronteerd met de gebouwde omgeving.

De appreciatie van een gebouw wordt in hoge mate bepaald door zijn omgeving, stelde politica Margreth de Boer bij de opening van het Groninger Museum. Zij had grote waardering voor het gebouw, maar veel Groningers vonden de plek van het gebouw maar niks en reageerden op overeenkomstige wijze op de architectuur zelf. Zodat De Boer wellicht alsnog gelijk heeft met haar stelling.

Appreciatie kent ook curieuze slingerbewegingen. Twaalf jaar geleden bestond heel even de gedachte dat organisch bouwen vlak voor een

doorbraak stond. Het NMB Bank-gebouw in Amsterdam-Zuidoost van Alberts en Van Huut trok zoveel internationaal architectuurtoerisme, dat de bank noodvoorzieningen moest treffen om de stromen nieuwsgierigen op te vangen. Na enkele slappe commerciële aftreksels en een paroxisme in de vorm van het Gasunie-gebouw verdween echter het organisch bouwen uit het architectuurdebat (al zullen anderen beweren dat het er nooit echt deel van uitmaakte).

Zo ongeveer rond die tijd overwoog stedenbouwkundige en architect Rob Krier de handdoek in de ring te gooien en verder alleen nog als beeldhouwer door het leven te gaan. Krier was zeer betrokken bij het 'New Urbanism', een stedenbouwkundige opvatting die in Amerika een voorbeeldstadje als Seaside opleverde, maar waar in Europa, dat immers kan bogen op 'historie', weinig behoefte aan was. Seaside representeert 'a return to traditional urban planning and the notion of public life'. En laat nu net Krier de laatste jaren in Nederland het ene project na het andere voltooien.

Dit decembernummer van 'Baksteen' rondt niet alleen het jaar 2002 af, maar markeert ook 12 1/2 jaar uitgeven van het vakblad door het Koninklijk Verbond van Nederlandse Baksteenfabrikanten. Dat was de reden in dit nummer terug te kijken op enkele gebouwen die in hun tijd een trend leken te gaan worden en vooruit te kijken naar gebouwen en woningen die misschien tot de traditie gaan behoren.

4 APPRECIATIE IN DE ARCHITECTUUR

door Jaap Huisman

Ook architectuur is aan het tij van goed- en afkeuring onderhevig. Er zijn genoeg voorbeelden van gebouwen die tijdens hun voltooiing op boegeroep werden getraceerd, maar naderhand tot klassiekers werden bestempeld. Het omgekeerde is natuurlijk ook mogelijk, maar dat proces is veel minder zichtbaar. De gebouwen waar de mantel van de stilte omheen is komen te hangen, die langzaam zijn weggeleden uit de belangstelling.

5 ROB KRIER IS HOT!

door Jaap Huisman

Van het masterplan voor De Resident in Den Haag tot Helmond tot Amsterdam en zelfs Lelystad duidt de architectuur van Rob Krier op. Het succes van Krier is opmerkelijk. Tien jaar geleden moesten critici niets van zijn romantische heimwee-architectuur hebben en overwoog Krier een carrière als beeldhouwer.

14 TUSSEN TREND EN TRADITIE

door Hans Ibelings

Het hoofdkantoor van de voormalige NMB Bank is een van de weinige gebouwen van de laatste twintig jaar die vrijwel iedereen in Nederland kent. Ondanks het appeal aan die populistische smaak is de organische architectuur nooit algemeen gangbaar geworden.

18 'NOOIT TWEE KEER HETZELFDE ANTWOORD GEVEN'

door Bart de Vries

Als tegenreactie op de heersende zakelijkheid vond Thomas Rau organisch bouwen goed. Maar hij wilde méér. 'Mensen zijn in de loop der eeuwen veranderd. Gebouwen moeten mensen daarom anders bedienen. Dáár moeten we architectonisch op ingaan. Gebouwen moeten leveren waar mensen recht op hebben.'

22 HET UITZICHT

Boos Oog

Driemaal baksteen

'Een hand om de steen omvat de zon'

23 TECHNISCHE RUBRIEK

Esthetica langs de maatlat

door Hugo Spielman

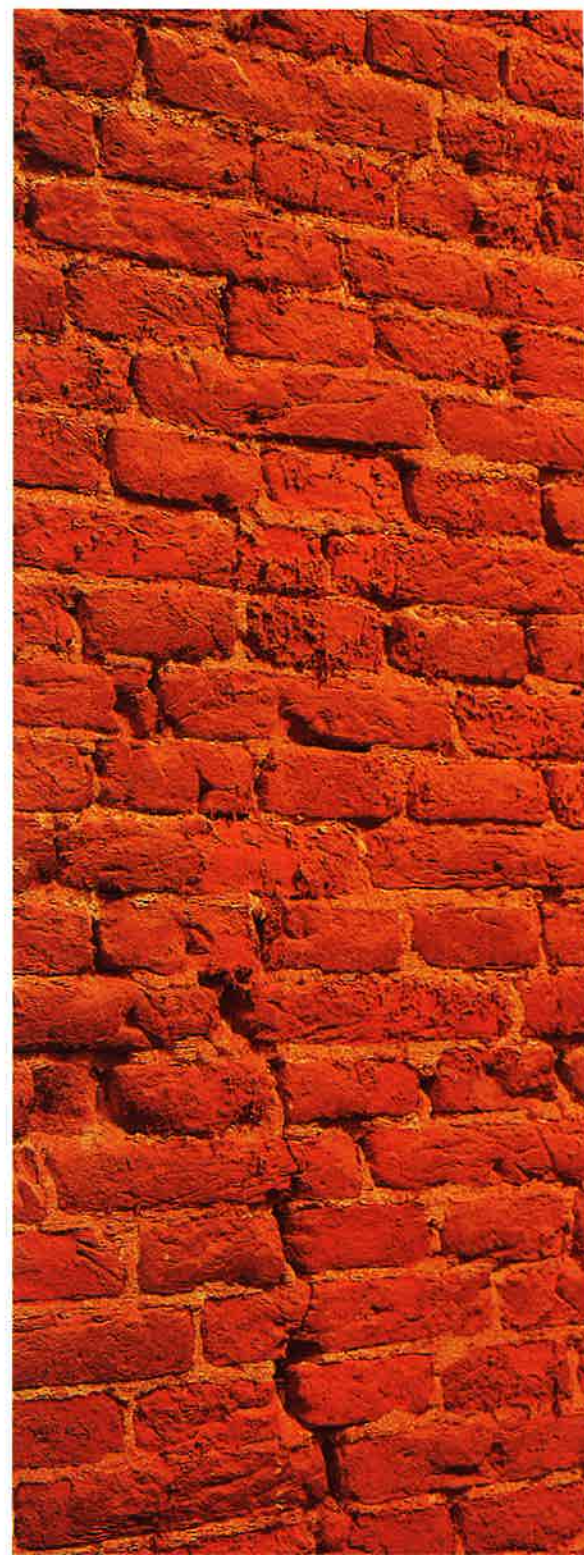
Over de belangrijkste instrumenten voor de ontwerper om zijn ontwerp niet 'verknijpt' in de praktijk terug te zien

Hoe groter he

Appreciatie in de

Ook architectuur is aan het tij van goed- en afkeuring onderhevig. Er zijn genoeg voorbeelden van gebouwen die tijdens hun voltooiing op boegeroep werden getraceerd, maar naderhand tot klassiekers werden bestempeld. Het omgekeerde is natuurlijk ook mogelijk, maar dat proces is veel minder zichtbaar. De gebouwen waar de mantel van de stilte omheen is komen te hangen, die langzaam zijn weggeleden uit de belangstelling.

ebouw, hoe moeizamer de waardering

architectuur

Het moet de drie leden van MVRDV verrast hebben dat het gebouw waaraan zoveel inspraakvergaderingen waren voorafgegaan, na de oplevering zo heftig werd afgewezen door het personeel. Daar is ongetwijfeld de VPRO-cultuur niet vreemd aan – want om die Hilversumse villa gaat het – waar men gewend was dat elke afdeling afzonderlijk en autonoom opereerde. Maar de architectuur kan ook niet helemaal vrijgepleit worden. De alles-moet-kunnen-villa van MVRDV bleek voor de gebruikers een stap te ver, geklaagd als er werd over gehorigheid en gebrek aan privacy. Het was onvermijdelijk dat enkele jaren na de opening de villa werd volgezet met tussenwandjes en bekleed met Perzische tapijtjes, tot verdriet van de ontwerpers omdat hierdoor het heilige concept van zichtlijnen onderuit werd gehaald. Een progressief denkend VPRO-mens is ook maar een mens.

De geschiedenis van de Villa VPRO is exemplarisch voor het tij van goed- en afkeuring waaraan de architectuur onderhevig is. De weg is geplaveid met voorbeelden van gebouwen die tijdens hun voltooiing op boegeroep werden getraceerd, maar naderhand tot klassiekers werden bestempeld. Hoewel het omgekeerde natuurlijk ook voorkomt, is dat proces veel minder zichtbaar: het zijn de gebouwen waar de mantel van de stilte omheen is gehangen, langzaam weggedragen uit de belangstelling, vervolgens geschrapt in overzichten. Het is moeilijk vat te krijgen om welk soort gebouwen het gaat – nog niet zo lang geleden gold het voor veel 19e eeuwse neogotische bouwwerken, maar die zijn verrassend genoeg weer uit de mottenballen gehaald en worden her en der gerestaureerd. Het Rijksmuseum van Cuypers, vooral bij het calvinistische deel van de natie een

doorn in het oog, is er het meest pregnante voorbeeld van. Nog in 1983 besloot Rijksmuseum-architect Wim Quist alle muren te ontleisteren en wit te laten schilderen om zo een neutraal decor te kunnen scheppen: het zou anno 2002 ondenkbaar zijn geweest.

Hoewel de kritiek niet altijd even enthousiast was over de historiserende stijl die de aanhangers van de Delftse School toepasten onder aanvoering van de hoogleraar Granpré Molière, ligt het in de lijn der verwachting dat enkele objecten uiteindelijk kunnen rekenen op herwaardering omdat ze

symbool zijn voor de naoorlogse wederopbouw. De barometer van 2002 laat echter somber weer zien: de noordwand van de Grote Markt in Groningen bijvoorbeeld wordt met sloop bedreigd nadat elders al het een en ander is verdwenen of gecamoufleerd.

Gewoonlijk ontkomt de gemetselde architectuur aan de 'beeldenstorm' – de Delftse School misschien uitgezonderd – omdat er vaak sprake is van een opmerkelijke parallelle tussen de smaak van 'het grote publiek' en die van de kritiek. Dat heeft te maken met de traditie: Nederland is immers niet anders gewend dan baksteen-architectuur. Bovendien is het geen dood materiaal. Het is interessant om te zien hoe de modes in de afgelopen twee decennia zich ontwikkelden, van het nu verfoeide kalkzandsteen naar een zachtgele steen die vooral in de nieuwbouwwijken opdook (onder meer in de gebouwen van Lafour en Wijk), naar een dieprode steen die bij neo-classicisten als Vandenhove en een postmodernist als Soeters in trek was tot en met de diepbruine mode van nu, te zien in Borneo/Sporenburg, in de huizen van Claus en Kaan, Liesbeth van der Poll en Frits van Dongen. En ook daar komt al weer een reactie op, is her en der zichtbaar, in het confettimetselwerk van Mecanoo bijvoorbeeld of in experimentele metselverban-

wanneer lelijk
mooi wordt
en mooi lelijk

De weg is geplaveid met
voorbeelden van gebouwen die
tijdens hun voltooiing op
boegeroep werden getraceerd,
maar naderhand tot klassiekers
werden bestempeld.

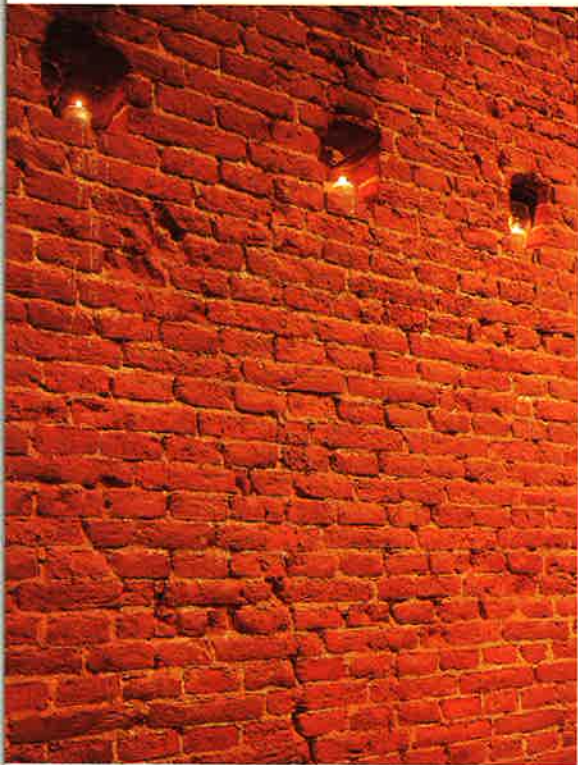

foto: Luuk Kramer

den en/of speciaal gevormde stenen van Rudy Uytenhaak.

Niemand zal zeggen dat iets mooi of lelijk is, maar wel dat het soort steen en de bijbehorende architectuur de tijdgeest verraden: ongemerkt waarden we nu een lichtere steen minder dan twintig jaar geleden, en zo zal het ongetwijfeld

over twintig jaar net zo gaan met de paarsbruine tendens van nu.

De aanvaarding van een bouwwerk heeft natuurlijk niet alleen te maken met de gekozen steensoort, maar alles met de samenhang met stijl en expressie. Terwijl het publiek vermoedelijk geen bezwaar had tegen de retrospectieve Delftse School waarin het gebruik van baksteen voor de hand lag, waren de modernisten en hun pleitbezorgers unaniem in hun afkeur. Ook in de naoorlogse periode moest er wat hun betreft gebouwd worden met beton, glas en staal, de symbolen van de nieuwe tijd. Baksteen en neoromantiek konden op hoon rekenen. Ironisch genoeg zijn die trofeeën nu het eerst toe aan sloop, met de galerijflats in de Bijlmer als beroemdste voorbeeld. Maar de discrepantie tussen de vernieuwers en traditionalisten had al eerder de kop opgestoken. Zo was de kritiek bijvoorbeeld matig tevreden over het museum Boymans Van Beuningen van Van der Steur uit het midden van de jaren dertig – en later diens woningbouw – omdat het teruggreep op traditionele middelen, nostalgisch-folkloristisch van stijl. Dat

lot – een negatieve kritiek – trof eerder het stadhuis van Rotterdam, gebouwd door Evers, dat als te pompeus en archaïsch werd afgedaan. De vox populi verschilt daarover waarschijnlijk van mening. Beide gebouwen zijn misschien niet de lieveling van de Rotterdammers, maar wel geaccepteerd als stedelijke objecten. En de kritiek mort er niet meer over. Er zijn al nieuwe gebouwen genoeg om je over op te winden.

Het grote voorbeeld van een schisma in acceptatie is de ING-bank – oorspronkelijk NMB-bank – in Amsterdam-Zuidoost. De vakgemeenschap maakte zich zorgen toen het gebouw werd opgeleverd in 1987 omdat het wel eens de opmaat zou kunnen zijn voor de bloei van de antroposofische architectuur. In het Parool spraken de Amsterdammers zich onomwonden uit voor het bankgebouw als zijnde het beste dat de stad in jaren was overkomen. In zekere zin hadden ze daarin gelijk want twee decennia lang was de stad in de ban van verpaupering en leegloop, gevolgd door stadsvernieuwing. De NMB-bank en de Stopera waren de eerste duidelijke tekens dat de stad uit het dal aan het klimmen was. Intussen bleek de zorg van de vakgemeenschap onnodig. Na het zoveelste aftreksel van de NMB-bank, niet langer meer organisch, sloeg de vermoeidheid toe. Dat stijltje kennen we nu wel, is nu de laconieke reactie.

Als het om appreciatie gaat hebben grote gebouwen het in Nederland moeilijk om aanvaard te worden. Ook dit is een erfenis van de geschiedenis, waar de grote gebouwen synoniem zijn met geldverspilling, budgetoverschrijding, maat- en schaalverhoudingen en megalomanie. Volkshuisvesting staat boven de wet, omdat het gezien wordt als een noodzaak – 'wonen is een recht' staat er niet voor niets op het metrostation Nieuwmarkt –, de symbolen van het grootkapitaal, de cultuur en de overheid daarentegen worden onder het vergrootglas gelegd. Op zich is dat terecht. Het is 'van onze belastingcenten' zouden sommige politici zeggen. Baksteen of niet, dat doet er in dit verband niet toe, hoewel veel kritiek uit de lucht wordt genomen als een groot gebouw met dit materiaal wordt uitgevoerd: zie de toch niet misselijke omvang van de Beurs van Berlage, de Nederlandsche Handelsmaatschappij van De Bazel in de Vijzelstraat en het gemeentehuis van Dudok in Hilversum. Ook eigentijdse bakstenen 'kolossen' wennen snel: het Ministerie van VWS van Michael Graves mag dan verketterd zijn door oud-BNA-voorzitter Carel Weeber, het is aanvaard. Hetzelfde geldt voor de superblocks op het KNSM-eiland in Amsterdam van Bruno Albert, Hans Kollhoff en Diener & Diener, allen monumenten van en in metselwerk. Omdat appreciatie samenhangt met begrip en kennis, is de scepsis ten aanzien van grote gebouwen de laatste jaren afgenomen. We wennen kennelijk aan hoogbouw en mega-woonblokken, waarbij moet gezegd dat de vaardigheid om die goed te maken ook is toegenomen. Wat is de ratio achter de verschillen in acceptatie? Waarom heeft de ene

architectuur het moeilijker dan de andere? Elk – ook materieel- en stijltechnisch – experiment moet een drempel overwinnen. De Villa VPRO is er het bewijs van. De Kunsthal van Koolhaas ook. De architect die zijn grenzen bewust verlegt en niet het volk naar de mond praat, heeft een lastige dobber. Dat verklaart waarom bestuurders en opdrachtgevers op dit moment betrekkelijk gemakzuchtig terugvallen op beproefde stijlen en concepten, zoals de kunstmatig geassembleerde jaren dertig-look. Acceptatie verzekerd, woning verkocht, wijk geslaagd. In het verlengde daarvan liggen de nostalgische referenties, in Brandevoort te Helmond, Haverley te Den Bosch en het opgeknapte centrum van Nijmegen. Tegen de laatste 'reconstructie' is de directeur van het NAI, Aaron Betksy tijdens een discussie uitgevaren als een voorbeeld van behoudende architectuur. Nee, dan liever het vlakbij gelegen museum Valkhof van Ben van Berkel (UN Studio), exponent van

Als het om appreciatie gaat hebben grote gebouwen het in Nederland moeilijk om aanvaard te worden. Ook dit is een erfenis van de geschiedenis.

een nieuwe visie op museumbouw. UN Studio werd 'beloofd' met een expositie in het NAI, Soeters moet op een volgende directeur wachten. De Nijmeegse praktijk leert dat de bevolking wegloupt met de Marikenstraat en omgeving, en aarzelt bij museum Valkhof dat de bijnaam zwembad draagt. Hoe zal dat over twintig jaar zijn? Is die drempel dan geslecht en de acceptatie een feit?

Appreciatie is een kwestie van smaak, allicht, maar wordt ook beïnvloed door de tijdgeest. Elders in dit nummer van Baksteen zegt de Luxemburgse architect Rob Krier dat het nog maar tien jaar geleden is dat hij zijn eerste grote opdracht kreeg, omdat opdrachtgevers zijn stijl niet 'bliefden'. En nu, na de voltooiing van de Resident in Den Haag en Brandevoort in Helmond, staan de gemeenten bij hem op de stoep in de rij. Ook de Belgische architect Charles Vandenhove is pas op latere leeftijd in Nederland uitgenodigd, en bouwt nu, net als Krier, in elke zichzelf respecterende gemeente. Voor klassiek geschoolde en georiënteerde architecten als zij was de tijdgeest niet mild tot pakweg 1990. Het modernisme, zoals gepredikt in Delft, zette de toon. Postmodernisme werden met argusogen bekeken. Het is nog een wonder dat iemand als Soeters al op betrekkelijk jonge leeftijd mocht bou-

wen. Daarin heeft hij meer geluk gehad dan de Tsjech Borek Sipek die pas dit jaar zijn eerste echte huis in Amsterdam heeft kunnen voltooien. Soeters heeft anders dan Sipek kunnen profiteren van de wervende en beeldende manier waarop hij zijn boodschap heeft kunnen overbrengen.

Hij heeft ook – terecht – de mislukking van de moderne stad op de agenda gezet, die wordt gekenmerkt door gaten en autonome blokken. Dat een binnenstad hecht moet en kan zijn, heeft hij in en om de Marikenstraat van Nijmegen afdoende aangetoond.

Als het om radicale afwijzing gaat, ontspringen zoals gezegd de gebouwen in baksteen doorgaans de dans. De statements hebben het moeilijk, het feloranje gestuukte blok van – opnieuw – MVRDV op een binnenterrein in Amsterdam omdat de kleur reflecteert in de omringende huizen. Of de Zwarte Madonna van Carel Weeber, uitgegroeid tot het Ongewenste Kind van Nederland, al bij aanvang en nu ook bij de aanstaande sloop. Had Weeber in plaats van zwarte tegels baksteen gebruikt, misschien was de geschiedenis heel anders gelopen.

Doorslaggevend voor de acceptatie is de architectonische kwaliteit. Het hoge peil van de architectuur in Nederland, dat overal in het buitenland wordt geroemd, heeft de bevolking gevoelig gemaakt voor goed en slecht. Wat slecht is, functioneel en maatschappelijk, zoals de Bijlmerflats, beklijft niet. Het goede houdt stand. Maar wat is het lot van matige architectuur? De eerste blokken van de stadsvernieuwing, waarin trespa werd gecombineerd met een gele baksteen, mochten eind jaren zeventig enthousiast worden onthaald, anno 2002 lijken het de zorgenkinderen voor het komende decennium. Ze zijn, en dat is cruciaal bij het thema appreciatie, hun pleitbezorgers kwijt. Wie stijlloos bouwt, heeft het moeilijk te verduren. Daarom heeft Krier vermoedelijk het gelijk aan zijn kant als hij zegt dat de klassieke architectuur, mits innovatief toegepast, door zijn wetmatigheden de langste adem heeft. Er is dan ook niemand die bij Palladio of Viollet-le-Duc het woord appreciatie in zijn mond neemt. Hun werk staat boven de materie.

Jaap Huisman

foto: Luuk Kramer

Rob Krier

is *hot!*

Rob Krier is hot in Nederland. Sinds zijn masterplan voor De Resident in Den Haag, duikt zijn architectuur overal op, van Helmond tot Amsterdam. Zelfs Lelystad heeft hem gevraagd

een nieuw havenfront te maken zodat de polderstad eindelijk

in aanraking komt met het IJsselmeer. Die interesse voor

Krier is opmerkelijk. Tien jaar geleden moesten met name cri-

tici niets van zijn romantische heimwee-architectuur hebben.

Een interview met de Luxemburger over de herwaardering.

Wijk Meander, Amsterdam (Rob Krier), foto: Mick Palarczyk

Tien jaar geleden nog dacht Rob Krier dat het niets meer zou worden met zijn carrière. De Luxemburgse architect werkte en woonde in Wenen en was op een doodlopend spoor beland. 'Ik dacht dat ik de rest van mijn leven zou slijten in Wenen en daar begraven zou worden. En dat ik voor die tijd me uitsluitend met beeldhouwen zou bezig houden, mijn grootste passie. Er bestond geen zicht op wat voor activiteit dan ook.' Zijn bureau was zo goed als bankroet, zijn architectuur werd met name in Duitsland met argusogen bekeken. 'Ik paste met mijn romantische houding niet in het architectuurlandschap.'

Wijk Meander, Amsterdam (Rob Krier)

Wijk Meander, Amsterdam (Rob Krier), foto: Mick Palarczyk

Wijk Meander, Amsterdam (Rob Krier), foto: Mick Palarczyk

Toen won het bureau Rob Krier · Christoph Kohl architects tot zijn grote verrassing een prijsvraag voor een uitbreiding bij Potsdam. 'We verhuisden naar Berlijn, waar we plotseling met twintig man zaten in plaats van met twee in Wenen.' Niet alleen de opdracht in Potsdam luidde de ommekeer voor de loopbaan van Krier in, vrijwel gelijktijdig benaderde de ontwikkelaar MAB (Ton Meijer) Krier om het masterplan te tekenen voor De Resident in Den Haag. Een traject met workshops volgde, waaraan grote architecten deelnamen, zoals Cesar Pelli, Michael Graves, Adolfo Natalani en het Nederlandse bureau Karelse van der Meer, en architecten als Peter Drijver, Sjoerd

Soeters en Gunnar Daan. De Resident is na een kleine acht jaar tekenen en bouwen voltooid, en Krier is al weer vele opdrachten verder, van de Vinex-wijk Brandevoort in Helmond tot de Meander in Amsterdam, een klassieke nederzetting aan de Kostverlorenvaart. Lelystad en Bussum kloppen aan zijn deur.

'Ik had niet verwacht dat ik in Nederland zou werken', zegt Krier (62) terwijl hij zijn mond spoelt met een Chablis in het restaurant van Krasnapolsky waar we hebben afgesproken. 'Spanje of Italië ja, maar Nederland nee. Uw land heeft zich immers bekeerd tot het modernisme. Ik verklaar die belangstelling uit de tolerantie in

Nederland. Je wordt hier niet gediscrimineerd als je in een bepaalde stijl bouwt. In Duitsland wel, daar verachten ze je, of noemen ze je fascistisch. Wat me ook is opgevallen is de kracht van de cultuur die je in de Nederlandse en Vlaamse steden aantreft. Deze streek is zo rijk, en dat komt door een vrije samenleving, waarin het parlement al bijna duizend jaar bestaat. Die cultuur is ook geëxporteerd, tot in Amerika toe.'

Wat vond U in Nederland tot dusver de interessantste opgave? 'Mijn werk begon met De Resident in Den Haag, wat natuurlijk zeer spannend was, omdat ik voor het eerst een object onder handen had met een enorme dichtheid.

Wijk Meander, Amsterdam (Rob Krier), foto Rob Krier

De hele Resident is net zo groot als het Sony Center van Helmut Jahn in Berlijn! Voor De Resident hebben we workshops gehouden onder leiding van rijksbouwmeester Kees Rijnboutt. Toen viel me de transparantie op die in Nederland bestaat, die het mogelijk maakt iets tot stand te brengen. Hoewel aan het masterplan niet zo veel veranderd is, heb ik achteraf wel enkele aanmerkingen. Het had nog wat kleiner verkaveld moeten worden. In de straat tussen het Muzenplein en de Herengracht heeft Karelse Van der Meer geprobeerd een grote verscheidenheid aan te brengen met huizen die verschillen van de ene met de andere kant van de straat. Dat was niet nodig geweest, denk ik nu. Die variatie bereik je op een andere manier ook.

'Ja, en Natalini is ook wel eens beter op dreef geweest, vind ik. Ik houd er niet van collega's af te vallen, maar wat hij in Groningen gedaan heeft en in Helmond met Boscotondo is beter geslaagd dan op het Muzenplein in Den Haag. Ik had voor dat plein eigenlijk een ander concept. De wanden zouden louter uit herenhuizen bestaan, waardoor er meer variëteit was bereikt dan nu. Het moest geen monumentaal plein worden, er mocht niet het handschrift van een architect zichtbaar zijn. Elk huis had anders moeten zijn. Dat is me bij De Meander in Amsterdam beter gelukt.'

Vindt u dat een supervisor ook moet of mag bouwen in zijn eigen masterplan? Daarover bestaat kritiek nu Pi de Bruijn op de Zuidas in Amsterdam het belangrijkste bouwwerk, de Arc, zal neerzetten. 'Ik zeg altijd tegen een opdracht-

gever: als u van mij een masterplan wil, krijgt u ook een gebouw. Het is een pakket, anders doe ik het niet. Voor De Resident heb ik zo de Muzentoren ontworpen. Ik begeleid vaak jonge architecten. Om dat goed te doen, moet je zelf ook actief zijn.'

Zoekt U die architecten zelf uit? 'Dat kan zeer pijnlijk zijn, en ik heb ook veel pech gehad. Bij het nieuwe stadsdeel voor Potsdam, dat tienduizend inwoners krijgt, had ik die mogelijkheid niet. Dan krijg je grote bureaus, zoals Holzbauer of Skidmore, Owings en Merrill, mensen die je nooit op de bouwplaats zult tegenkomen, wat volgens mij moet. Het probleem van oudere architecten en grote bureaus is dat ze een oud plan uit de la halen en dat afstoffen. Het resultaat is vaak matig. Bij mijn eerste operatie met woningbouwvereniging Het Oosten bij de Sloterplas in Amsterdam stelde ik dan ook voor louter jonge architecten te nemen, tussen de 30 en 37 jaar. Dat hebben ze geaccepteerd. Je kunt als masterplanner beter een jongere generatie leiden, omdat die ontvankelijker en nieuwsgieriger is.'

Kun je als stedenbouwkundige nog wel een ambachtelijke manier van bouwen afdwingen? Bij Brandevoort in Helmond werd gezegd dat weinig architecten konden voldoen aan die stijl, omdat ze daartoe niet waren opgeleid. 'Het is ook moeilijk. Maar aan dat straatje in Borneo/Sporenburg in Amsterdam, waar een serie herenhuizen is gebouwd, kun je zien dat je verschillend en vaktechnisch kunt bouwen. Ik heb het zelf in de Meander ook geprobeerd, omdat ik een gebaar wilde maken naar bewo-

Wijk Brandevoort, Helmond (Rob Krier) , foto: Mick Palarczyk
 Architecten: Bedaux, Breitman, Coppen, Demblin, Knoups, Krier, Kohl, Van der Laan,
 Lanfermeijer, Mulener & Mulener, Teering, Van der Vleet, Van de Ven, Versteijlen

Wijk Brandevoort, Helmond (Rob Krier) , foto: Mick Palarczyk

ners. Het moest mogelijk zijn voor vijftien families een eigen huis te ontwerpen, zodat kinderen zich niet kunnen vergissen in de voordeur. Waar ik bij Brandevoort trots op ben, is dat we voor 250 duizend euro al een fatsoenlijk huis konden leveren. Het was voor mij een droom. Toen de eerste fase werd ingewijd, heb ik mijn hele familie meegenomen om het te laten zien. Mijn ouders stonden paf. Ik ben zeer verbaasd dat het gelukt was, want zo'n oefening heb ik eerder alleen met studenten kunnen doen, omdat je van hen een spontane, natuurlijke, vrolijke en diverse reactie krijgt. Van professionals krijg je dat nooit, en toch is dat bij Brandevoort ook gelukt!

U wilde met Brandevoort het idee van een Brabants dorp overbrengen. Ik zag daar eerder een Belgisch dorp in. 'Nee!!! Als je in Luxemburg zegt dat iets Belgisch is, is dat een scheldwoord. Oh, is dat in Nederland ook zo? Ze noemen de Belgen tegelbakkers. Dat is zeer gemeen van de Luxemburgers, en ik moet me er ook voor schamen, omdat een deel van mijn familie uit Gent

komt. Het is gebaseerd op een verkeerde trots. Voordat we met Brandevoort begonnen, heeft wethouder Jonkers van Helmond ons in een bus rondgeleid langs Nederlandse stadjes zoals Naarden en Heusden. Zo hebben we de mooiste plaatsen bekeken. Als je die steden ziet, dan weet je dat iedereen wel in zo'n huis zou willen wonen mits hij het zou kunnen betalen. Want die oude huizen hebben zowel aan de voor- als achterkant kwaliteiten die niemand van de hedendaagse ontwerpers kan evenaren.'

Dan kopieer je toch gewoon Naarden. 'U komt toch ook niet op het idee de Nederlandse taal van honderd jaar geleden opnieuw te gaan spreken. Als U de klassieke literatuur nog kunt lezen, Goethe bijvoorbeeld, is dat een groot goed, maar het komt niet in U op het te herhalen.'

Sommigen beweren dat je net zo goed grachtenhuizen kunt kopiëren omdat ze hun waarde bewezen hebben. 'Ik ben gevraagd huizen aan een gracht in Den Haag te maken, waar nu de

hoeren zitten! En in Bussum moet ik een haven reconstrueren met soortgelijke huizen.'

Wat is dan het verschil tussen uw grachtenhuis en het oorspronkelijke? 'Het nieuwe is slechter dan het oude. Het huidige handwerk en de vensters kunnen nooit zo degelijk zijn als het vroegere. Alleen met de installaties zijn we erop vooruit gegaan. Nee, ik geloof niet dat de cultuur op een dood spoor is beland en dat het weldra schluss zal zijn. Het gaat altijd verder, ook de techniek bij het imiteren van kwaliteiten verbetert. Van mijn vader, die kleermaker was, heb ik het handwerk geleerd. Je kunt de snit van een jasje niet zomaar veranderen, want dan zit dat jasje niet meer goed. Dat is een les die je leert. Imiteren betekent niet blindelings kopiëren maar innovatief omgaan met je materiaal. Ik heb mijn vader eens gevraagd een kostuum te maken waar de strepen overdwars in plaats van verticaal liepen. Toen antwoordde hij, jongen, je zult zien wat dat oplevert. En wat gebeurde er? Het

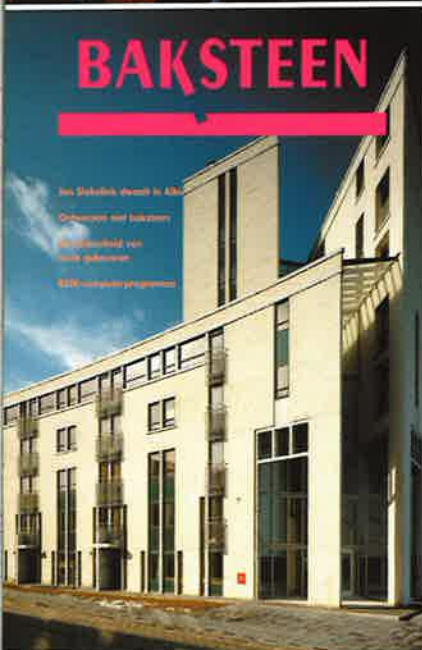
kostuum is gemaakt, ik heb het gedragen, maar de stof scheurde op de knieën. Je kunt zo iets dus niet straffeloos maken.'

Hoe maak je dan een oud model tegenwoordig beter? 'Het gaat er minimaal om dat je bewoners een middel geeft om zich ergens mee te identificeren. Dat is de kracht van de oude steden. Ik vind die massificatie met woningblokken en rijtjeshuizen beledigend voor de mens. Dat kun je vergelijken met het onderbrengen van mensen in kazernes en, in het ergste geval, in concentratiekampen. Die kampen hebben nota bene dezelfde thematiek als de opzet van de moderne woonwijk. Toen ik jong was, was dat mijn belangrijkste drijfveer: ik kwam in opstand tegen de manier waarop onze steden die in de oorlog waren verwoest, werden herbouwd. Dat kon niet waar zijn! Het had niets met ruimtelijke kwaliteiten te doen, niets met de historische erfenis. Het was een vloek die internationaal over elke stad werd uitgesproken. Aannemers maakten zich

BAKSTEEN

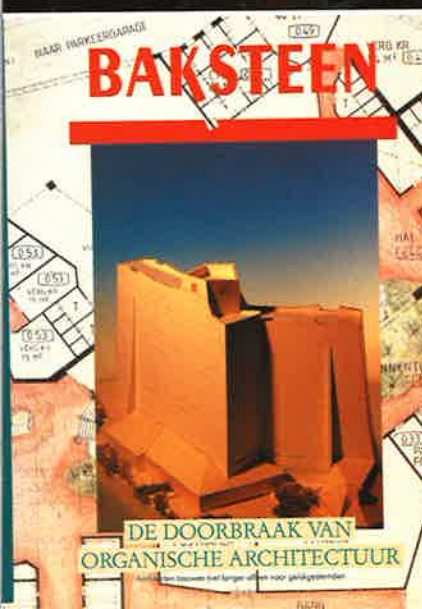
BAKSTEEN

BAKSTEEN

BAKSTEEN

N E W E S T E E N S T E E N B A K K E E N

Geachte lezer,

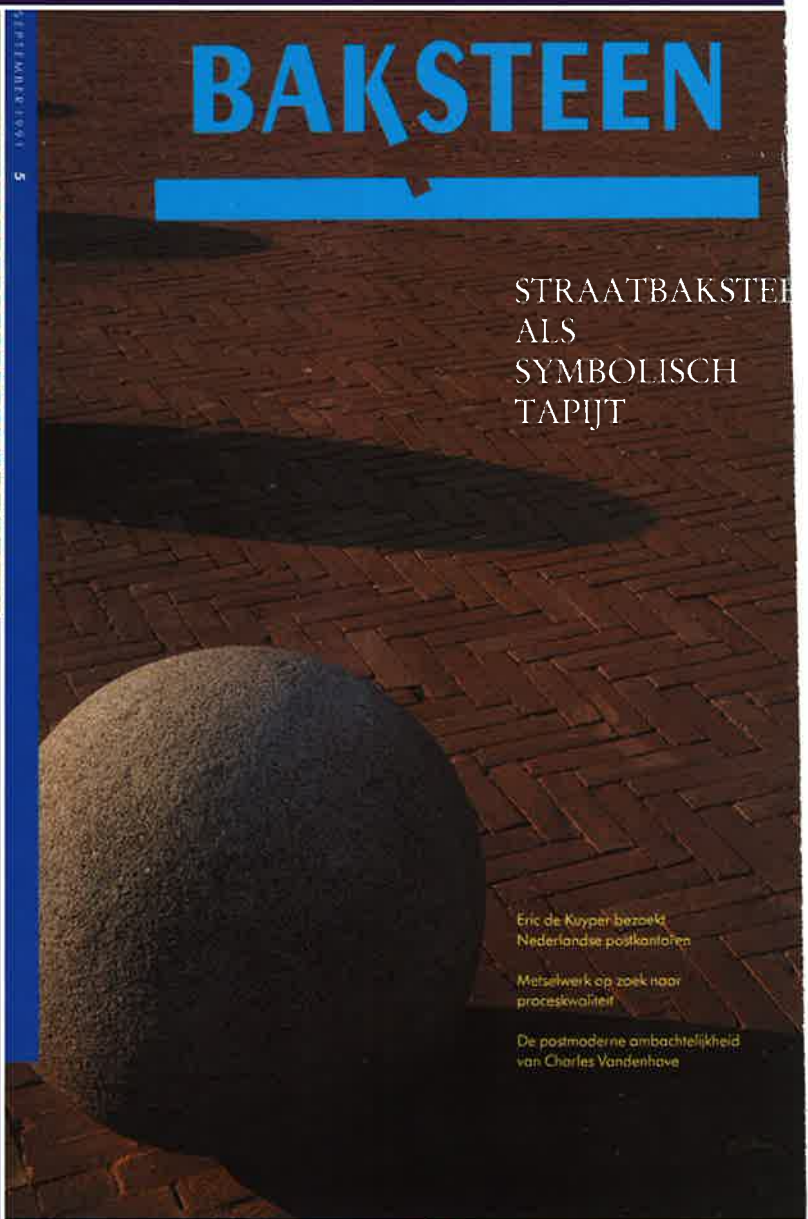
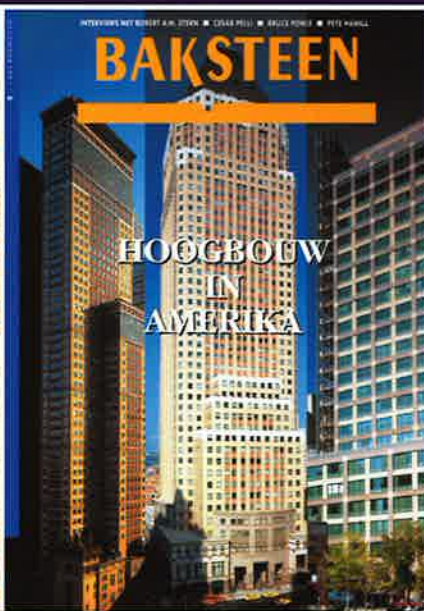
De bijgaande uitgave van 'Baksteen', het periodiek van het Koninklijk Verbond van Nederlandse Baksteenfabrikanten (KNB), vertegenwoordigt behalve nummer 37 óók het 12,5 jaar jubileum van het blad. 'Baksteen' zoals we dat nu kennen, is ontstaan na een restyling in 1990. Maar de geschiedenis gaat eigenlijk veel verder terug. Al in de jaren zestig en zeventig van de vorige eeuw werd er onder die naam een periodiek gepubliceerd. Na een korte onderbreking werd eind jaren tachtig de draad weer opgepakt. Eerst als Nieuwsbrief en sinds september 1990 in de huidige stijl. Creatief, afwisselend en in een uitdagend en opvallend formaat.

Baksteen vormt een onvervreemdbaar onderdeel van het architectuurbezit van Nederland. Soms lijkt deze constatering zo vanzelfsprekend, dat niemand er meer bij stilstaat hoe groot de rol van baksteen is. Toch weerhoudt die vanzelfsprekendheid het beroepsveld (architecten, stedenbouwkundigen, ingenieurs of het onderwijs) er niet van telkens weer na te denken over de rol van baksteen. Nu en in de toekomst. Het blad 'Baksteen' doet allereerst daar verslag van. De redactie heeft gedurende de afgelopen 12,5 jaar willen laten zien wat met het fascinerende materiaal – in de handen van vaardige architecten – gedaan kan worden; hoe het zich voegt naar de omgeving of hoe het die omgeving juist extra zichtbaar kan maken. Voor de Nederlandse baksteenindustrie is het blad een etalage om de vanzelfsprekendheid van baksteen zichtbaar te maken. De zelfbewuste en extraverte presentatie van dit materiaal in 'Baksteen' past bij de overtuiging van de bedrijfstak dat baksteen behalve een lang verleden ook een heel lange toekomst heeft.

Uit de regelmatige reacties die wij ontvangen op ons blad, blijkt uw betrokkenheid bij 'Baksteen'. Graag danken we u daarvoor. Voor uitgever KNB en de redactie is dat een stimulans dóór te gaan, om met baksteen te boeien en te blijven inspireren.

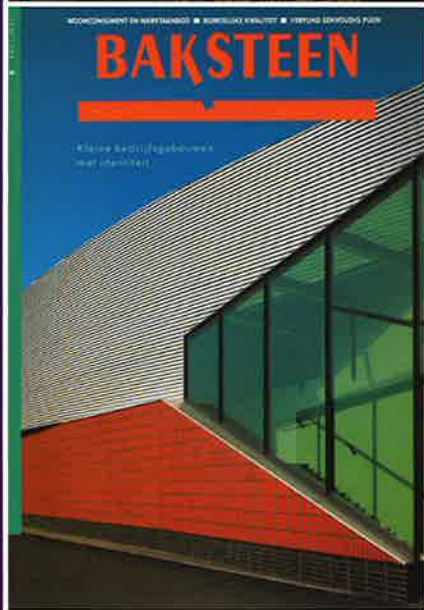
L.J. Duijs

Voorzitter KNB

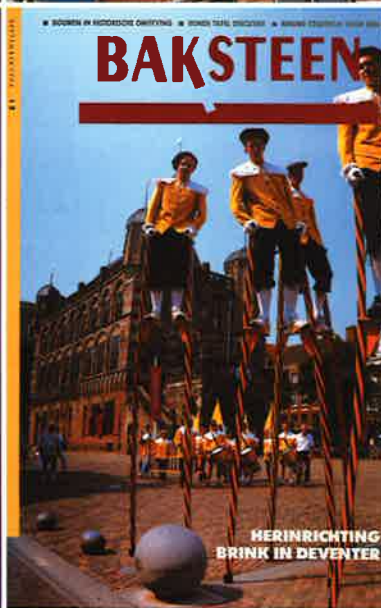
Bob Van Reeth:

"Baksteen is vooral een traditioneel materiaal, met een goed begrepen traditie. Daarin voel ik me thuis"

Louis Kahn:

"Als je met baksteen omgaat, moet je hem vragen, wat hij wil of wat hij kan"

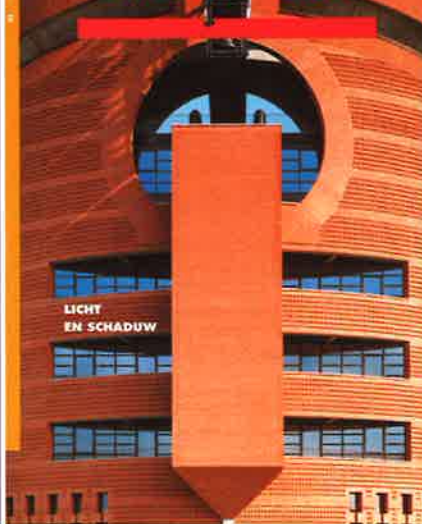
DE OPDRAG VAN PELLETTI BEOUDEN

BAKSTEEN

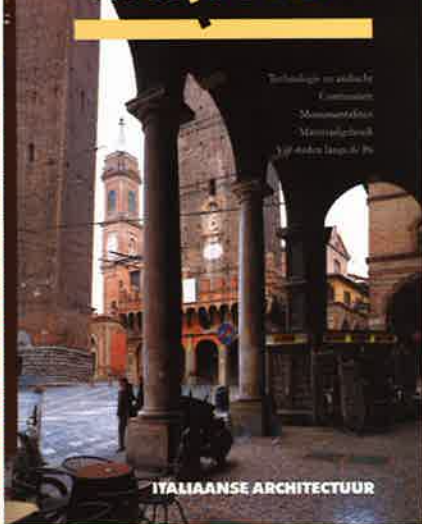
Ceasar Pelli:
"Baksteen is voor mij een technologie waarmee relaties tussen nieuwe en oude gebouwen in de Amerikaanse steden kunnen worden gelegd"

BAKSTEEN

LICHT EN SCHADUW

BAKSTEEN

Technologie en esthetiek
Eenheid
Monumentaliteit
Menselijkheid
Van Andrea Palladio tot

ITALIAANSE ARCHITECTUUR

DE BACHT OPZICHT VAN VERBODEN

BAKSTEEN

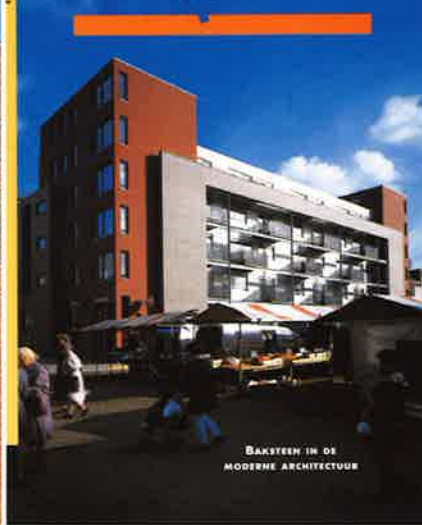

BAKSTEEN

KLEUR EN CONTRAST

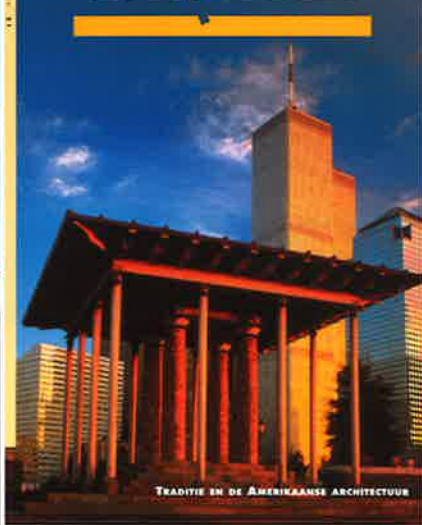
BAKSTEEN

BAKSTEEN IN DE MODERNE ARCHITECTUUR

INTERVIEWS MET JAMES HOGG FRISKI & HUGH NEWELL, JACOBSEN & WILLIAM PERKINS

BAKSTEEN

TRADITIE EN DE AMERIKAANSE ARCHITECTUUR

BAKSTEEN

DE VERBORGEN KWALITEIT VAN HET DETAIL

Jan Hoogstad:

"Ik hou van het materiaal, het primitieve, natuurlijke en ambachtelijke ervan"

BAKSTEEN

FASCINATIE EN INSPIRATIE
Buitenlandse architecten en Nederland

BAKSTEEN

De verleiding van de openbare ruimte

BAKSTEEN

Het Haags Gemeentemuseum
Een ontwerp met deuren en keramiek

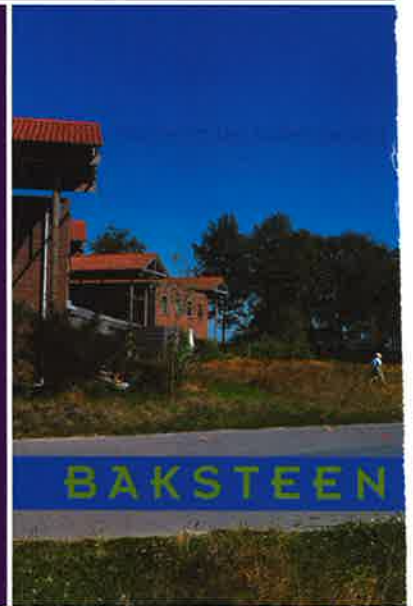

Louis Kahn

Meester der monumentaliteit

Francine Houben:

"Het materiaal baksteen vraagt om expressie"

BAKSTEEN

BAKSTEEN

April 1999 nummer 27

Nieuw Leven

BAKSTEEN

VILLA: archetype van individualiteit

BAKSTEEN

Ralph Erskine:

"Zolang architecten in staat zijn meesterwerken te creëren zal er in baksteen gebouwd blijven worden"

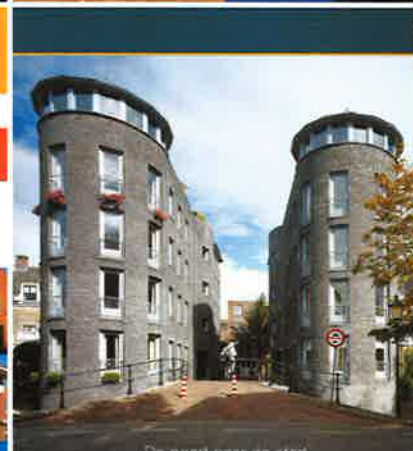
De boere schooneid van Denemarken

BAKSTEEN

BAKSTEEN

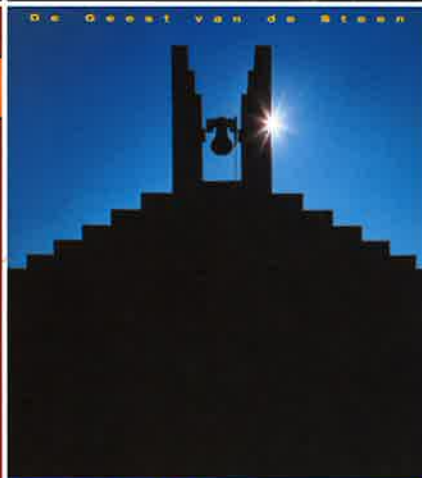
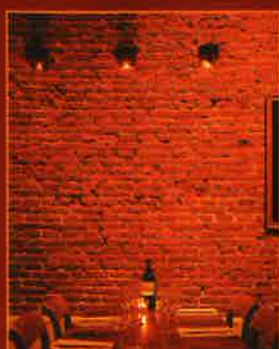
Vinex-stijlen

De poort naar de stad

BAKSTEEN

BAKSTEEN

BAKSTEEN

BAKSTEEN

Op grote hoogte

Alvaro Siza:

"Baksteen is het resultaat van economisch denken"

Wijk Brandevoort, Helmond (Rob Krier)

Foto: Mick Palarczyk

schuldig aan snel en goedkoop bouwen, zodat ze makkelijk geld konden verdienen.'

Inmiddels rijpt het besef dat het verkeerd was en wordt menige binnenstad uit de wederopbouw-tijd weer gereconstrueerd. Laat U zich leiden door die historische referenties bij uw architectuur? 'Dat is de belangrijkste aanwijzing die je hebt, zeker als je hier als reiziger verblijft. In Nederland reageer je anders op de omgeving dan in Zuid-Frankrijk. Daarom bouw ik in Nederland ook het liefst met baksteen, U hebt het gezien met de Meander en in Brandevoort. Baksteen is voor uw land een ongelofelijk geschenk. Voor een minimale kwaliteit heb je al een behoorlijk uitgangspunt, zonder dat je er meteen vorm aan hoeft te geven. In Frankrijk wordt goedkoop gebouwd met beton en kunststof, maar die zijn veel kwetsbaarder. Door een wonder is baksteen in Nederland het goedkoopste materiaal voor de façade en ook nog heel expressief. Daar kunnen ze in Duitsland jaloers op zijn, waar ze vanwege het budget de gevels de laatste jaren met een thermohuid van kunststof hebben bekleed. Als je ertegen aan stoot, heb je een gat, en over een paar jaar kun je het weer vernieuwen. Baksteen is veel duurzamer en hoort bij mijn opvatting van een langzame architectuur. Bouwkunst, het is misschien ouderwets maar zo heb ik het wel in München geleerd, is iets van langere adem. Die beweeglijkheid, het zapedrag, past niet bij het onbeweeglijke van architectuur.'

U bent opgegroeid in Luxemburg. Hebt U daar voorbeelden gehad die U inspireerden, architecten die U bewonderde? 'Ik woonde zeven jaar in

een internaat, in een barokke abdij te Echternach. Kunt u zich voorstellen dat je daarvan niet onder de indruk raakt? Die abdij staat ook nog eens naast een basilica, bijna honderd meter lang, uit het jaar duizend. Dat is voor een klein dorp met enkele honderden zielen een enorme prestatie geweest. Toevallig bouw ik nu voor het eerst in Luxemburg en ook toevallig op het terrein van de kazerne waarin ik zelf gelegerd ben geweest. Die opdracht kreeg ik al in 1991, maar het heeft veel politieke strijd gekost om het gebouw geaccepteerd te krijgen. Het is de *citée judiciaire* die ik daar ontwerp, en het is het grootste opdracht tot dusver, mijn eerste openbare gebouw. Ik was namelijk altijd met sociale woningbouw bezig! De stad Luxemburg vroeg me om een Paleis van Justitie, maar dat heb ik samen met mijn broer Leon omgebogen in een *citée*, een kleine stad.'

Voor Krier betekent dit een vorm van homecoming, de eindelijke aanvaarding van zijn talent in zijn kleine vaderland. Het betekent niet, zegt hij, dat hij nu op zijn 62e achterover kan leunen. Integendeel. 'Ik heb zoveel verlies geleden, de afgelopen decennia, dat ik het me niet kan veroorloven opdrachten af te wijzen. Van de 160 projecten heb ik er hooguit tien uitgevoerd, de meeste in Nederland. Maar dat is niet erg. Ik kan me niet voorstellen dat ik ophoud met werken. Het liefst overlijd ik werkend, net als mijn grootvader die ook als kleermaker in het harnas is gestorven.'

Jaap Huisman

Wijk Noorderhof, Amsterdam (Rob Krier)

Foto: Mick Palarczyk

Architecten: Breitman, Demblin, Deur, Krier, Kohl, Peterse, Tuerlings

Tussen trei

Een unieke en herkenbare signatuur

Het hoofdkantoor van de voormalige NMB Bank is een van de weinige gebouwen van de laatste twintig jaar die vrijwel iedereen in Nederland kent, van uiterlijk en vaak ook van naam en bijnaam. Het gebouw dat oogt als een gebergte van baksteen, is vanaf het begin geliefd geweest bij een groot publiek, omdat het geen zakelijke blokkendoos is. Bij collega-architecten heeft de romantiek echter altijd omgekeerd evenredig veel weerstand opgeroepen.

Essentie van dit gebouw is dat alles natuurlijk is. En dus, zo luidt de gedachtegang, goed voor mens en milieu. Het is verantwoord energiezuinig, voorzien van natuurlijke ventilatie, opgetrokken uit het aardse materiaal baksteen en organisch gevormd, wat wil zeggen dat het zich onttrekt aan de dictatuur van de rechte hoek die in de architectuur heerst.

De organische benadering van de architectuur is nooit algemeen gangbaar geworden, ook al appelleert het aan zowel universele natuurprincipes als aan de populaire smaak. En de architectuur van het NMB Bank-gebouw is de unieke en uit duizenden herkenbare signatuur gebleken van één bureau, Alberts en Van Huut.

Hans Ibelings

d en traditie

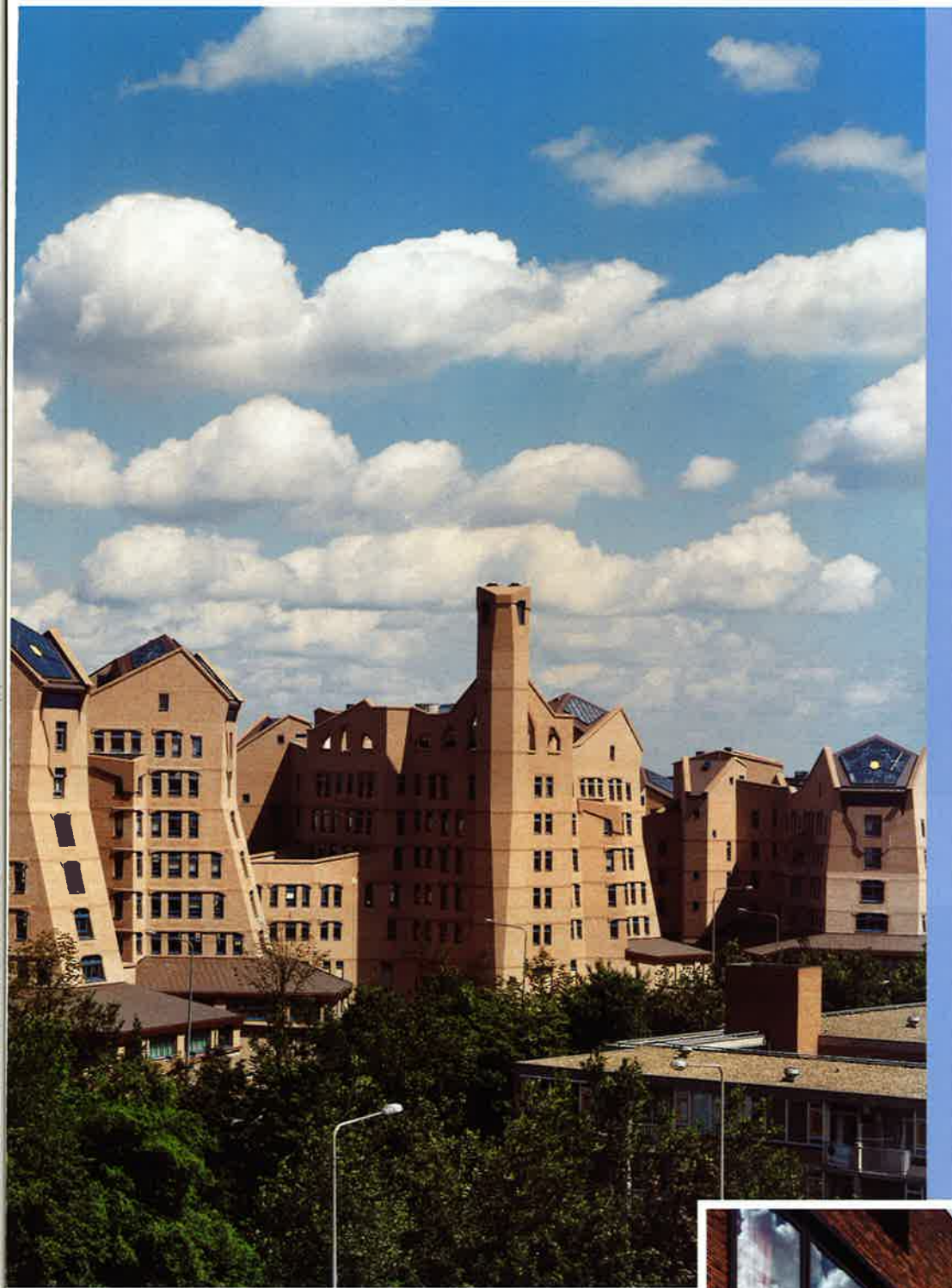

Foto: Sybolt Voeten

De Landtong van Frits van Dongen (Architecten Cie) is een reusachtig, terrasvormig wooncomplex op de Kop van Zuid in Rotterdam. Bij oplevering halverwege de jaren negentig was er aanvankelijk kritiek op twee elementen, nl. de massaliteit en het gebruik van de stemmige paarsbruine genuanceerde baksteen. Inmiddels is de tijd er overheen gegaan en zou de conclusie kunnen luiden: het was de spreekwoordelijke eerste zwaluw. Dit soort steen heeft letterlijk furore gemaakt.

Landtong, Kop van Zuid

Foto: Sybolt Voeten

Nieuw-Sloten
Foto: Sybolt Voeten

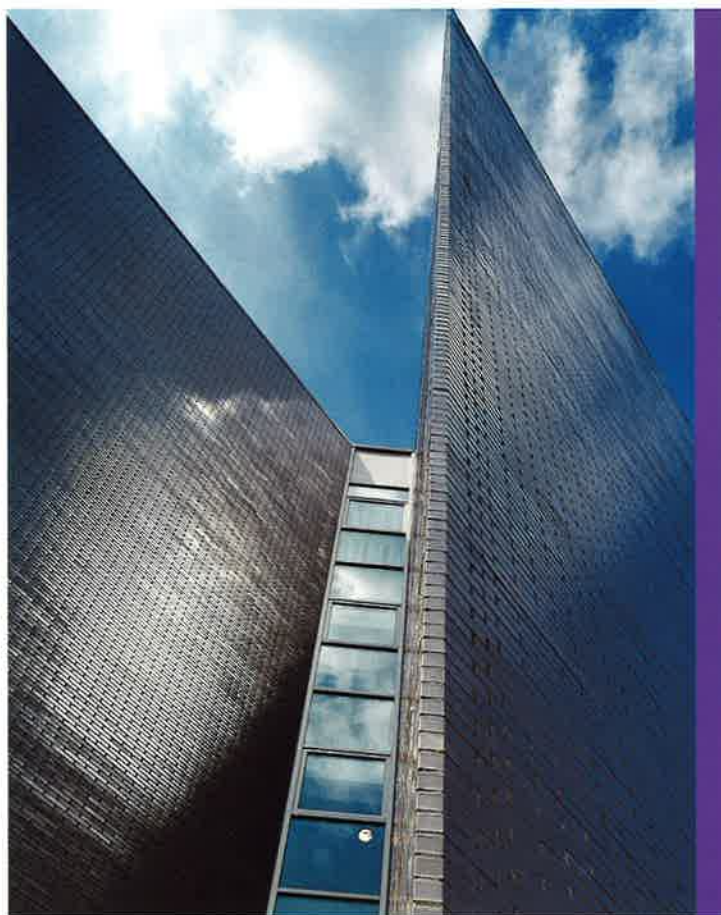
Aan de rand van Nieuw-Sloten te Amsterdam bouwde Sjoerd Soeters halverwege de jaren negentig opvallende rijtjeswoningen met een bakstenen gevel met een spikkel- of stempelffect. Niet veel later dook deze vorm van versiering elders ook op. Valt er te spreken over een modieus grapje? De de vraag rijst: is hier een trend gezet, houdt die binnenkort op of dringt dit door tot de traditie?

In de grote stadswijk Kattenbroek (Amersfoort) sorteerden de ruïnewoningen van Leo Heijdenrijk direct veel - negatieve - respons. De woningen staan in het Herfstveld en laten dienovereenkomstig een wijk in verval zien, gesymboliseerd door een afbrokkelende gevel en opzettelijk onnauwkeurig metselwerk. Ook tien jaar na oplevering blijft de twijfel bestaan: is dit slechts façade-architectuur en effectbejag of heeft de architectuur aan diepte gewonnen?

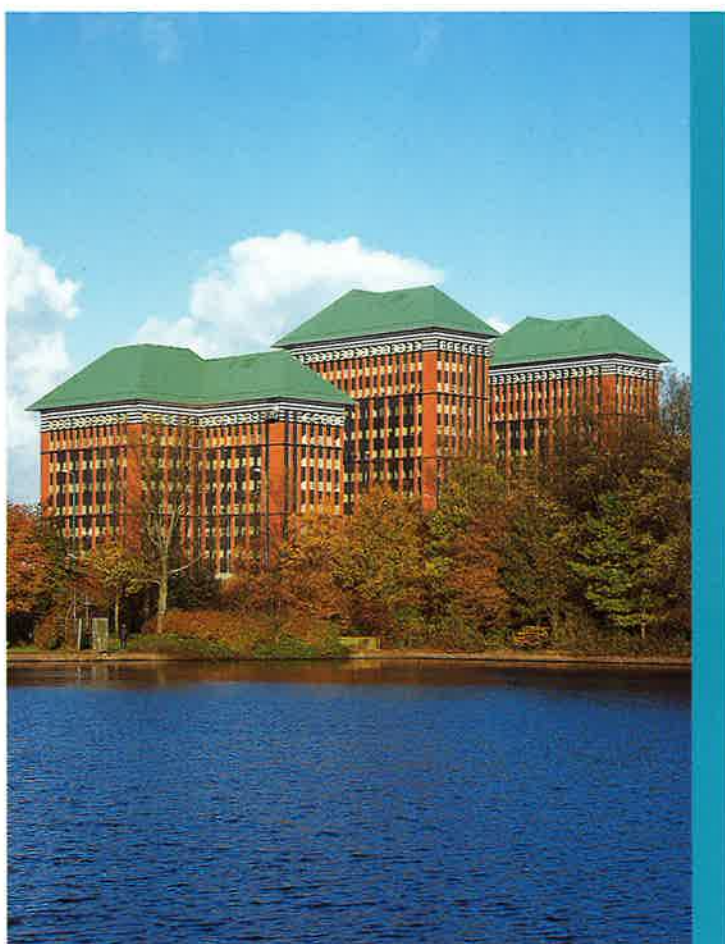
Tien jaar geleden moest niemand iets hebben van de romantische heimwee-architectuur van Rob Krier, maar tegenwoordig duikt zijn architectuur overal op. Ook voor de wijk Noorderhof in Amsterdam tekende Krier het masterplan en ontwierp hij, geheel volgens zijn uitgangspunt als stedenbouwkundige, woningen.

Heuvelgalerie

Foto: Sybolt Voeten

Om het centrum van Eindhoven van zijn kille karakter te ontdoen, besloot de gemeente eind jaren tachtig de Duitse stedenbouwer Walter Brune een nieuwe winkelgalerie te ontwerpen. De Heuvelgalerie mag wellicht oneerbiedig blokkendoos-architectuur worden genoemd. Timpaantje hier, fries, zuil en metselwerk-decoratie daar. Inmiddels verkeert Brune in gezelschap van Rob Krier, Adolfo Natalini en Charles Vandenhove en vinden we decoratie niet meer zo erg als 20 jaar geleden.

Morgan Bank

Foto: Sybolt Voeten

Het gebouw dat oorspronkelijk voor de Morgan Bank in Amsterdam door Wim Quist werd ontworpen, was een van zijn laatste grote opdrachten. De bank staat tegenover het Hilton Hotel en valt op een door een enorm gesloten, geglazuurde gevelwand, waarin een spleet is uitgespaard. Toen het gebouw eind jaren tachtig klaar was, werd er gemord over het doorgeslagen minimalisme en het introverte karakter van het gebouw. De Morgan Bank 'doet' niets met het plein en daarin is jaren later nog niets veranderd.

Queens Towers

Foto: Luuk Kramer

De Queens Towers van Carel Weeber in Amsterdam-West lijken kopieën van soortgelijke torens in Chicago uit het begin van de 20e eeuw. Hij gebruikte een dieprode baksteen en plantte op de onderbouw een puntmuts van groene pannen. Het is op en top retro-architectuur die zeker bij de modernistische aanhangers op veel gefrons kan rekenen. Gebouwen zonder eigenschappen of klassiekers in de dop?

Thomas Rau 12 jaar

‘Nooit twee hetzelfde

Monumental, stadhuis Zutphen, foto: Rau & partners

KPMC, foto: Luuk Kramer

na de hype rond organisch bouwen

keer antwoord geven'

Bodyplan-sport, foto: Rau & partners

'Het gaat ons om de methodiek,' stelt Thomas Rau. 'De verschijningsvorm is uiteindelijk belangrijk, maar secundair vergeleken bij de weg die we afleggen om bij dat resultaat te komen. De methodiek vormt onze huisstijl, het is de manier om het visuele resultaat te bereiken.'

Een gesprek met de grondlegger van architectenbureau Rau & partners – zeker in deze uitgave van 'Baksteen' die terugkijkt op gebouwen die bij het verschijnen van het eerste nummer veelbesproken waren – kan bijna niet anders dan óók op het onderwerp organisch bouwen komen. De op het KNSM-eiland gevestigde architect nam ruim 12 jaar geleden afscheid als medewerker van Alberts en Van Huut en richtte in 1992 een eigen bureau op. 'Het NMB Bank-gebouw was baanbrekend, maar in terugblik heeft dat kantoor vooral vervolgebouwen in dezelfde stijl opgele-

verd. En omdat het bankgebouw in de publieke opinie zo eenzijdig met organisch bouwen is verflochten geraakt en er een verzadiging van organische stijltjes en klonen ontstond is die manier van bouwen steeds meer in een bepaalde hoek terecht gekomen. Ik veronderstelde in die tijd dat Ton Alberts's manier van bouwen een methodologie was, waarmee hij verder wilde reiken dan een bepaalde verschijningsvorm. Als tegenreactie op de heersende zakelijkheid in de architectuur vond ik dat toen goed. Maar met mijn eigen bureau wilde ik méér en anders.' Sprekend over de 'erfenis' van het organisch

ING Bank, Amersfoort (Rau & partners), foto: Rau & partners

ING Bank, Assen (Rau & partners), foto: Rau & partners

bouwen merkt Rau op, dat veel van de daarvan bekende gebouwen sterk zijn gericht op een letterlijke vertaling van de beoogde synthese tussen het intuïtieve en het rationele. 'Mensen zeggen nog steeds dat ze het NMB Bankgebouw mooi vinden. Maar eigenlijk vormt dat gebouw in zichzelf het grootste obstakel als het gaat om echte vrijheid en vernieuwing in vormgeving. Want net zo resoluut als de 45 of 90 graden hoek werd verworpen, zo resoluut werd de gulden snede uitverkoren. Daarin schuilt direct al een beperking.'

'Voor de manier waarop het NMB-gebouw de levensloop de plantenwereld 'volgt', heb ik waardering, maar we moeten niet de natuur willen kopiëren. Dat heeft me ook gestoord aan de manier waarop met het zogenoemde organisch

bouwen is omgegaan. Alberts raakte overduidelijk een maatschappelijke snaar. Zijn vormgeving maakte discutabel wat voorheen onbespreekbaar was. Maar men dacht kennelijk: als we dit maar kopiëren, blijven we die gevoelige snaar wel raken. Dat heeft organisch bouwen de das omgedaan. Tegelijk was het op dat moment wel nodig. Er is een enorme vormenrijkdom ontstaan. In de huidige architectuur kun je het niet zo gek bedenken, of het wordt geaccepteerd.

Verder dan de eerste natuurwetten reikte Alberts met zijn ontwerpbenadering voor zijn 'organische' gebouwen echter niet, oordeelt Rau. 'Door op dat niveau te stoppen met ontwerpen doen we de mens tekort. Mensen zijn in de loop der eeuwen veranderd. In hedendaagse gebouwen moeten we mensen daarom ook anders bedienen. We hebben nieuwe behoeften, we hebben heel andere vaardigheden geleerd. Dáár moeten we architectonisch op ingaan. Gebouwen moeten leveren waar mensen recht op hebben.'

Dat zou toch ook een heel materialistisch uitgangspunt kunnen opleveren? 'Het gaat me er om dat we de veranderende mens op alle niveaus in onze architectuur tegemoet komen,' zegt Rau. 'Mensen zijn behalve materialistisch ook nog geesteswezens. Ik weet dat spiritualiteit in onze tijd een afgeleebd begrip is geworden, maar eigenlijk is het iets eeuwigs en niet aan een bepaald tijdsbeeld in de architectuur gebonden.'

VERSCHEIDENHEID

Rau & partners heeft geen eigen 'stijl'. Althans niet in de veruiterlijking van de architectuur. Rau: "Kort na de oplevering van het NMB Bankgebouw kreeg ik de vraag ook enkele lokale bankkantoren van NMB in de inmiddels veelbesproken 'organische stijl' te bouwen. Natuurlijk kregen die gebouwen alleen al daardoor iets herkenbaars, maar toch zijn de gebouwen op zichzelf onderling verschillend.

Maar je kunt als architect nooit twee keer hetzelfde antwoord geven. Door bewust een eenvormige en uiterst herkenbare stijl te ontwikkelen, beogen andere architecten zich een eigen plaats te veroveren. Ik geloof daar niet in. Onze marktpositie is nauw verbonden met de manier waarop wij liefst complexe opgaven aanpakken. En dat willen we eigenlijk alleen doen met opdrachtgevers die zich bewust zijn van hun maatschappelijke verantwoordelijkheid als bedrijf of organisatie.

Ontwerpen is voor het bureau van Rau een interactief proces. Ideeën die leiden tot het uiteindelijke proces komen dus niet alleen primair vanuit het bureau, maar minstens zozeer uit het gesprek met opdrachtgevers, of gemeente, de biografie van de plek, de opgave zelf, omwonenden of andere betrokkenen. Het is de enige manier om de mens – de gebruiker van het gebouw – in zijn complexiteit te benaderen.

'De mens,' zegt Rau, 'vindt zijn gevoel voor verhoudingen diep verankerd in zijn organisme. Personen in een gang lopen bijvoorbeeld nooit in een rechte hoek de bocht om. Waarom zouden wij dan een rechte hoek bouwen?' Het zijn uitspraken die toch gemakkelijk associaties oproepen met de periode van het organisch bouwen, waarvan hij afstand heeft genomen. Maar Rau beschouwt zich absoluut niet als een erfgenaam. 'Ik ben een kind van deze tijd. We proberen in onze tijdgeest antwoorden te geven op oude en nieuwe vragen. Maar zoals ik spreek over architectuur, zo zou ik niet anders kunnen bouwen. Eerder sprak ik over het eerste niveau van natuurwetten, waar Ton Alberts in mijn ogen bleef steken. Dat veronderstelt een tweede niveau en dat klopt. De natuur bestaat uit wetmatigheden die wij innerlijk in ons verenigen. Dat raakt de behoeften van de mens en de manier waarop die in het gebouw worden geïntegreerd. Maar het raakt óók de prestaties van het gebouw. Ik vind het belachelijk en onverantwoordelijk dat architecten niet aansprakelijk zijn voor een maatschappelijk of sociaal schadelijk gebouw. Net zoals architecten die niet duurzaam bouwen zich zouden moeten verantwoorden. Nu is dat vaak andersom! Je moet als architect constant proberen te doorgronden waarom je doet wát je doet. Dat zou moeten leiden tot vrij fundamentele vragen die in het eindresultaat moeten meespelen. Die vragen raken het gehele gebied waarop je als bureau bezig bent. Wij verkopen geen architectuur, maar een levensopvatting; een mentaliteit die leidt tot bouwwerken die een maatschappelijke meerwaarde opleveren.

TWEDE FUNCTIECONCEPT

Rau praat met opdrachtgevers niet over bouwkunst en ook niet over bouwbudget. 'Wij spreken in het kader van opdrachten over een marketingbudget. Een gebouw spreekt voor zijn bewoner. Een gebouw kan een enorme positieve impact hebben, zowel op de percepties en gevoelens van zijn gebruikers als op de prestaties die door

Triodos Bank, Zeist (Rau & partners), foto: Rau & partners

hen samen als werkgemeenschap worden geleverd. Ik ben ervan overtuigd dat het hoofdkantoor dat wij voor de Triodos Bank in Zeist hebben ontworpen er ook aan heeft bijgedragen dat het de bank zo voor de wind is gegaan.

'Als architect houden we rekening met de filosofie van een organisatie, want wij vinden dat een gebouw altijd met een tweede of zelfs derde functieconcept ontworpen moet worden.

Zo kunnen we van het huidige hoofdkantoor van de Triodos Bank in no time 16 appartementen maken en kan het gebouw dus moeiteloos een tweede leven aangaan'.

Bart de Vries

Boos oog

Bijna 20 jaar geleden stond de halve architectuurwereld op z'n kop nadat Gerrit Komrij in zijn wekelijkse column in het NRC Handelsblad zijn oog liet vallen op de gebouwde omgeving. Het 'nieuwe kijken' van Komrij, onbevooroordeeld en 'ongeschoold' anders dan in kijken, bracht onbarmhartig in kaart wat er volgens Komrij schortte aan de architectuur en stedenbouw. 'Er is geen omgeving meer die correspondeert met het lieflijke, angstaanjagende (...) en oeroude innerlijk van de mens,' constateerde Komrij in een uitbarsting van columns die qua impact op het afschermd beroepsveld enigszins deed denken aan de schokgolf die de Amerikaanse jour-

nalist Tom Wolfe in 1975 deed ontstaan door zijn burleske aanval op het zelfingenomen en prentieuze beeldend kunstenaarswereldje in 'The Painted Word'. 'Het boze oog' van Gerrit Komrij (ISBN 90-295-2715-3) is nog steeds de moeite van het lezen waard.

Driemaal Baksteen

In de afgelopen 12 1/2 jaar verschenen ook drie kloeke boekwerken die de lof zongen van baksteenarchitectuur en alleen om die reden al de moeite waard zijn nog eens in herinnering te roepen. In 1991 publiceerde het Koninklijk Verbond van Nederlandse Baksteenfabrikanten (KNB) in samenwerking met Sdu Uitgeverij 'Baksteen in Nederland – De taal van het metselwerk'. Hoewel het boek niet meer in de boekhandel te krijgen is, valt het zeer aan te raden

voor zijn samenhangend overzicht van metseltechnieken, constructievormen en wetmatigheden bij het ontwerpen met baksteen, evenals de reportages van significante baksteenbouwwerken sinds einde negentiende eeuw. Enkele jaren later gaf uitgeverij Lannoo een overzichtboek uit van de drijvende kracht achter de Belgische koppelorganisatie van de baksteenindustrie, Giovanni Peirs. 'Baksteenarchitectuur in Europa' (ISBN 90-209-2509-1) besteedt op fraai geïllustreerde wijze aandacht aan aspecten als baksteenformaten, metselverbanden, muuropeningen en bestratingen. Hybridischer van opzet is de Engelstalige uitgave 'Brickwork' (ISBN 0-289-80087-0) van co-auteur Wim Meulenkamp dat een overzicht geeft van de stijlopeenvolgingen in baksteenarchitectuur met prachtige zijsprongen zoals een foto van enkele zuilen van een plantagehuis in Mississippi (Verenigde Staten) waarvan onder het afbladderende pleisterwerk zeer verzorgd rond metselwerk tevoorschijn komt.

Een hand om de steen omvat de zon

Denkers en doeners in de baksteenindustrie zijn er natuurlijk van overtuigd dat baksteen niet meer weg te denken is in de bouw en de architectuur. Ook al is het product meer dan 6.000 jaar oud en niet fundamenteel veranderd, toch denken bouwers bij bouwen aan baksteen. Immers, vanaf de vroegste jeugd zijn we stapelaars. Eerst spelend stapelen van houten blokken tot later de meest ingewikkelde constructies met Lego. Zo zijn we met het stapelbaar product baksteen vergroeid.

Zo onvergankelijk en solide als baksteen is, heeft het woord zich hecht in onze taal genesteld. Zo kun je toch maar mooi met een baksteen in je maag zitten, of zinken als een baksteen. En in de herfst kan het bakstenen regen en daar word je zo koud van als een baksteen. Kiezers maar ook lezers kunnen je laten vallen als een baksteen.

Het begrip baksteen roept bij uiteenlopende mensen verschillende associaties en gevoelens op. Een beoefenaar van karate zal in een baksteen een geheel andere uitdaging zien dan een demonstrant die zijn verontwaardiging wil uiten. Niets van dit soort Spielerei bent u de afgelopen 12 ? jaar in ons blad 'Baksteen' tegengekomen. Daarin gaat het om baksteenarchitectuur, met bijzondere aandacht voor de wijze waarop architectuur bepaald wordt door ontwerp, materiaalkeuze en materiaalgebruik.

Onlangs zag ik hoe een stenenverkoper tijdens de bemonstering van stenen in extase raakte bij het aanprijzen van een bepaalde sortering. 'Kijk, deze sortering wordt nog handgestookt, je ziet als het ware de gloed van het vuur op het oppervlak van de steen. Deze steen heeft een ziel.' En waarachtig, als je een dergelijke vervoering kunt invoelen, zie je die gloed.

Dat brengt me in gedachten bij de ondertitel van het boek 'Brikkenbekkers in Limburg': Een steen in de zon/ straalt warmte/ een hand om de steen/ omvat de zon.

Dat klinkt extatisch, maar zo vreemd is dat niet. Eerst is er de klei, dan het vormen, de zon om te drogen en het vuur om te bakken; allemaal invloeden vanuit de natuur die de steen zijn kleur, textuur en vorm geven. Wanneer de hand van de metselaar de baksteen omvat, vormt hij een onmisbare schakel in de keten van architectonisch ontwerp naar eindresultaat. Zijn liefde straalt door in zijn werk.

En dat is de baksteen die ik bedoel, want die verdient pas baksteen te heten, als kleur, vorm, formaat en textuur in het ontwerp je raken, emotioneren door de uitstraling of door gedurfd de simpelheid van dit kleinschalige element.

Hugo Spielman.

Esthetica langs de maatlat

Bij metselwerk in baksteen zijn veel zaken, de producten en metselverbanden aangaande te controleren aan de hand van voorschriften, richtlijnen, productnormen en certificaten. Voor de esthetica van het ontwerp bestaan weliswaar geen normen, maar wel een instrument.

Architecten die zekerheid wensen over de esthetische prestaties van hun ontwerpen zullen zelfdragende gevelstructuren ontwerpen. Baksteen metselwerk leent zich hier uitstekend voor. Als bij het ontwerp de natuurwetten van thermische uitzetting in acht worden genomen, kan met een minimum aan dilatatie het gevelwerk toch vrij van scheuren blijven. Dilatatieafstanden tot 20 m zijn heel goed te realiseren, maar dan wel onder bepaalde voorwaarden. Zo zal het metselwerk dan op een niet doorbuigende ondergrond moeten staan en door een folie zijn onthecht van de fundering. Als ook de kozijnen vrij van het metselwerk worden gehouden door 5 mm speling rondom, of door de kozijnen achter het buitenblad te plaatsen, dan kunnen daar ook geen ongewenste spanningen meer ontstaan. Een zelfdragende gevel heeft verder zelfdragende lateien of metselwerkwapening in plaats van doorkoppelingen met geveldragers of opgehangen lateien. Dit zijn in het kort de belangrijkste karakteristieken van zelfdragende gevels die ervoor kunnen zorgen het ontwerp niet te 'verknippen'.

Voor de keuze van de steen staat in dit verband de metselbaksteen norm NEN 2489 aangegeven. Deze baksteen hoort bij de gebruiksklasse van zo'n ontwerp. Met het NEN specificatieformulier en het leveringsmonster van de steen kunnen de maatvoering en het gewenste metselverband worden gerealiseerd en kan dit in de uitvoering worden gecontroleerd (zie ook het voorgaande nummer van 'Baksteen').

NEN normen

2489	<i>Metselbaksteen</i>
3835	<i>Mortels voor Metselwerk van stenen, Blokken of elementen van baksteen, Kalkzandsteen, beton en gasbeton</i>
6700	<i>Technische grondslagen voor bouwconstructies TGB 1990 Algemene basiseisen</i>
6701	<i>Belastingen en vervormingen TGB 19990</i>
6790 S	<i>teenconstructies TGB 1990</i>

Nationale beoordelingsrichtlijnen tbv Product certificering

BRL nr.

1005	<i>Lijmmortels voor baksteen, kalkzandsteen, betonsteen en cellenbeton</i>
1006	<i>Metselbaksteen</i>
1905	<i>Metselmortels</i>
2120	<i>Geprefabriceerde metselwerkwapening op basis van staal</i>
2360	<i>Straatbaksteen</i>
2601	<i>Cement</i>
2602	<i>Metselcement</i>

Nationale beoordelingsrichtlijnen tbv Procescertificering

BRL nr.

2826	<i>Vervaardiging van metsel- en lijmwerkconstructies en/of voegwerk</i>
------	---

Nationale Uitvoeringsrichtlijnen tbv Procescertificering

URL nr.

PBL 0357/98	<i>Uitvoeringsrichtlijn Metselconstructies Baksteen, bouwblokken en -stenen van beton, cellenbeton en kalkzandsteen</i>
PBL 0359/98	<i>Uitvoeringsrichtlijn voegen van metselwerk</i>
PBL 0475/01	<i>Uitvoeringsrichtlijn Lijmen van gevelstenen Baksteen, betonsteen en klakzandsteen</i>

BESTE BAKSTEEN

Voor het realiseren van metselwerk, zoals we dat hier bedoelen, is het van belang dat een aantal processen elkaar opvolgen en op de goede wijze in elkaar grijpen.

De productnormen en productcertificaten alleen zijn echter onvoldoende. Er moet tegelijk zorgvuldige aandacht worden gegeven aan de keuze van de beste baksteen en een daarbij passende mortel. Anders kan alsnog bij een verkeerde verwerking veel mis gaan. Behalve de normering bestaat er ook een kwaliteitsborging via de certificering van producten en onder het auspiciën van KOMO bestaat er een certificering van het metsel-, voeg- en/of gevellijmproces.

DE MAAT NEMEN

Architecten maken nog onvoldoende gebruik van deze laatste vorm van certificering, terwijl die toch toelaat de maatlat ook langs de gepresteerde uitvoering te leggen en tot oordelen te komen over de geleverde prestatie in de praktijk. Slechts weinig bestekken verwijzen naar de procescertificering van het metselproces. Toch is de Nationale Beoordelingsrichtlijn Vervaardiging van Metsel-Lijmwerkconstructies en/of Voegwerk al sinds 1998 van kracht. Sindsdien bestaan er ook gespecialiseerde aannemers van metsel- en voegwerken die voor dit proces gecertificeerd zijn, dus conform de BRL en de bijbehorende Uitvoeringsrichtlijnen. Als een architect deze vorm van kwaliteitsborging van de uitvoering niet opneemt in zijn bestek laat hij dus de mogelijkheden onbenut zekerheid te krijgen van een goede en gecontroleerde uitvoering. Kortom, een krachtige aanrader om zo ook de esthetiek van het ontwerp ondubbelzinnig de maat kunnen nemen!

Hugo Spielman

Koninklijk Verbond —
van Nederlandse —
Baksteenfabrikanten —

'Baksteen' is het vakblad van het Koninklijk Verbond van Nederlandse Baksteenfabrikanten (KNB) en verschijnt in controlled circulation drie maal per jaar. Het blad belicht trends in en opvattingen over baksteen en architectuur.